

2. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії.- Ужгород, 2002.-175 с.
3. Дурилін С.М.Марія Заньковецька Життя і творчість.-К.,1965.-387 с.
4. Гімченко П.Д. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови.-Ч.1.- К.,1959.- 359 с

Єва Вольнич-Павловська (Варшава)

ПОЛЬСЬКИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ В УКРАЇНІ

1 Висловитися на вказану тему мене спонукали кілька чинників. По-перше, проблеми, з якими я зіткнулася під час роботи в Комісії стандартизації географічних назв поза межами Польщі; по-друге, багаторічне зацікавлення українською ономастиком і певний науковий доробок у цій галузі; по-третє, минулого року вийшли в світ два важливі документи, які відображають стан досліджень у галузі стандартизації географічних назв в Україні. Одним з них є національний рапорт на VIII Конференції Об'єднаних Націй¹ (присвяченій стандартизації географічних назв), другим — стаття Василя В. Лучика в міжнародній енциклопедії «Слов'янська ономастика»².

2. Кілька слів з приводу першого питання. Польська Комісія стандартизації географічних назв поза межами Польщі, у якій я маю честь бути заступником голови, вирішила актуалізувати видання «Польські географічні назви світу». Ця публікація охоплює між іншим назви історико-географічних районів, назви міст і містечок, а також різних фізіографічних об'єктів, таких як моря, затоки, ріки, гори і т.п. Назви, що стосуються України, знаходяться в частині II «Східна Європа і Азія», виданій у 1996 році³, і нараховують понад 500 гасел. Така значна кількість назв з України — у порівнянні з іншими країнами — виникає, безумовно, з наших давніх, тісних історичних стосунків. Видання, яке готується зараз до друку, є виправленим і більш розширеним. Нагляд за мовною нормативністю українських назв доручено мені. Перегляд форм сучасних українських назв викликає у мене ряд зауважень, якими я хотіла б поділитися з Вами в подальшій частині реферату.

3 Однак спочатку, на мою думку, варто представити саму ідею міжнародної стандартизації і її реалізацію в різних країнах, зокрема нашого регіону.

У міжнародному співробітництві вже давно відчувається відсутність уніфікованих, визнаних на міжнародному форумі, географічних назв. Це питання порушувалося, між іншим, на конференціях Організації Об'єднаних Націй і як наслідок у 1967 році відбулася перша конференція, присвячена цій проблематиці. Відтоді такі зустрічі відбуваються кожні

¹ Reports by Governments on the Situation in their Countries and on the Progress made in the Standardization of Geographical Names since the Seventh Conference Information about progress made in the Sphere of Standardization of Geographical Names in Ukraine Prepared by State Service of Geodesy, Cartography and Cadastre, Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine, dokument E/Conf.94/Inf.81. Цей документ не був прочитаний на засіданні, а тільки доданий до конференційних матеріалів.

² Słowianska onomastyka Encyklopedia, t. I, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieslikowej przy współdziałaniu J. Dumy. Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa-Kraków 2002. Згадувана стаття знаходиться у розділі «Стан досліджень» на стор 106-109

³ Polskie nazwy geograficzne świata, cz. II. Europa Wschodnia i Azja, Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Polski przy Ministerstwie Edukacji Narodowej, wyd Państwowa Służba Geodezyjna i Kartograficzna. Główny Geodeta Kraju, Warszawa 1996.

п'ять років у садибі ООН в Нью-Йорку; остання, восьма конференція відбулася у Берліні в кінці серпня — на початку вересня 2002 року.

У документах ООН *міжнародна стандартизація географічних назв* визначається як «Діяльність, спрямована на досягнення практично максимальної уніфікації в усному і писемному поданні всіх поодиноких назв на Землі (а також ширше — топонімів на позаземних об'єктах) за посередництвом:

(1) національної стандартизації і/або

(2) міжнародної конвенції, яка охоплює перекладання з мов і системи письма»⁴.

Сама ж *стандартизація географічних назв* у працях ООН розуміється як «Рекомендація певного органу з назв, як використовувати визначену назву або назви вказаного географічного об'єкта разом із формою їх запису, а також умов для використання тих назв»⁵. Ідеальний стан: один об'єкт — одна назва.

Не треба повторювати, що урядове затвердження звучання і написання географічних назв лежить у національному інтересі кожної країни, бо спричиняє не тільки краще адміністрування, але й мовне злиття національної спільноти, а тому має суспільно-політичний вимір.

4. Конференції ООН, на яких кожна з держав звітує про успіхи в галузі стандартизації, закінчуються завжди постановами. Матеріали на ті конференції і ряд праць, що мають на меті втілення постанов ООН, готують експерти, які входять до Групи експертів ООН з географічних назв (англ. скор. UNGEGN — United Nations Group of Experts on Geographical Names) Група ця поділяється на 22 регіональні секції і засідає кожні 2-3 роки (до цього часу відбулося дведцять зустрічей). Наприклад, і Польща, і Україна працюють в секції Центрально-східної і Південно-східної Європи. Крім того, Україна бере участь у засіданнях секції Східної Європи і Північної та Центральної Азії.

Зустрічі Групи експертів UNGEGN мають робочий характер і за своїм тематичним об'ємом відповідають конференціям, на яких обговорюються роботи, що ведуться окремими країнами в галузі національної стандартизації (в основному це стосується назв поселень) і ряд детальних проблем.

Протягом минулих років сформувалися певні тематичні проблеми, які постійно є в порядку денному засідань, як напр.:

- інформація про збір топонімних даних (в останній час зокрема про комп'ютеризовані бази даних),
- назви держав і їх столиць (безцінні для журналістів, учителів, видавців карт і атласів),
- екзоніми, тобто свої назви об'єктів, розташованих за кордоном, напр. пол. Rzym або укр. Рим поруч з італійським Roma, пол. Włochy поруч з італійським Italia, укр. Польща поруч з пол. Polska і т. д. У постановах ООН підкреслюється виняткове значення цього типу назв як свідомства власної культури цього суспільства; в цьому обсязі вони трактуються як спільна спадщина людства і знаходяться під охороною. В той же час нерідко звучать заклики про дотримання міри в утворенні нових екзонімів. Це означає, що не рекомендується перекладати на рідну мову такі назви, як Cape Verde — дослівно 'Зелений мис'.

Уже кілька років багато уваги присвячується багатомовним регіонам і різним способам представлення їх ономастичного багатства на картах.

⁴ Словник термінів, які вживаються при стандартизації географічних назв (Glossary of Terminology used in the Standardization of Geographical Names), Комісія Стандартизації географічних назв поза межами Польщі при Міністерстві національної освіти, вид. Головне управління геодезії і картографії, Варшава 1998, с. 70-71

⁵ Там само, с. 70

5. Ефектом міжнародної співпраці в рамках ООН є зразкові публікації з уніфікованим змістом:

- так зв. покажчики топонімів, тобто порадики для видавців карт, які містять між іншим інформацію про мову (мови) конкретної країни, систему письма і принципи транскрипції та транслітерації, про державні органи, які займаються стандартизацією і т.д.;
- перелік назв держав і їх столиць;
- перелік екзонімів⁶.

У багатьох країнах, у тому числі й у Польщі, названі публікації вийшли друком, при цьому не рідкісними є видавання чергових версій з оновленими даними⁷. Цією працею, що вийшла англійською мовою, є «Словник термінів, які вживаються при стандартизації географічних назв»⁸. Було зроблено кілька перекладів цього твору на різні національні мови.

Існує засада, що кожна публікація такого типу розсилається членам Групи експертів ООН за посередництвом Секретаріату цієї організації. Часто автори передають екземпляри своїх творів на засідання регіональних секцій і Робочих груп.

6. Робочі групи — це друга (після регіональних секцій) форма роботи в ООН. Робочі групи детально обговорюють суть проблеми, при чому тут не існує поділу на регіони. Можна назвати між іншими такі одиниці, як:

- Робоча група з топонімічних курсів (організуються в основному для країн Третього світу),
- Робоча група з газетерів, тобто переліків географічних назв з їх локалізацією, можливо, вимовою, непрямыми відмінками і т.п.; цей тип публікації особливо очікують журналісти.
- Робоча група з термінології.
- Робоча група з латинізації (тобто перетворенні нелатинських систем письма).
- Робоча група з назв країн.

На останній конференції в Берліні утворено дві нові групи, що є цікавими для мовознавців.

- Робочу групу з екзонімів,
- Робочу групу з вимови

Члени цих робочих груп зустрічаються також на сесіях між конференціями.

7. Як регіональні, так і робочі групи опрацьовують напрямки для міжнародного співробітництва, готують зразкові публікації, крім того створюють атмосферу спранный міжнародної співпраці, спрямованої на розв'язання практичних проблем. Засідання відбуваються під головуванням країн-членів, що обираються на каденцію. Ці зустрічі є чудовою нагодою для дискусій, обміну досвідом, для ознайомлення з публікаціями. У зустрічах беруть участь фахівці з різних наукових галузей: географи, картографи, мовознавці, історики, видавці, дипломати. Часто виняють ідеї безпосередньої міжнародної співпраці в нових наукових програмах; стандартизаційні праці ООН є для таких ідей чудовим патхненням.

⁶ Пор. прип 3 Для українського читача цікавим є також видання *Duden-Wörterbuch geographischer Namen des Baltikums und der Gemeinschaft Unabhängiger Staaten*, Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich 2000/

⁷ Пор. напр. *Toponymic Guidelines of Poland for Map Editors and Other Users, Third Revised Edition*, вид Головне управління геодезії і картографії, Варшава 2002; *Toponymic Guidelines for map and other editors Federal Republic of Germany, Fourth Edition*, Geschäftsstelle des StAGN im Bundesamt für Kartographie und Geodäsie, Frankfurt am Main 2002, *Toponymic Guidelines for Slovenia*, Ljubljana 1995

⁸ Див прим 1.

8. Польща від початку брала активну участь у стандартизаційних працях на форумах ООН, маючи за собою певний досвід у цій галузі з часів II Речі Посполитої. Безсумнівно, у наші досягнення за останні 50 років вагомий внесок зробили такі видагні вчені, які керували або керують роботами зі стандартизації, зокрема географи і мовознавці: С. Роспонд, П. Зволінський, С. Урбаньчик, М. Шимчак, К. Римут, Л. Ратайський, Й. Кондрацький та інші. Члени стандартизаційних комісій призначаються за рекомендацією Польської Академії наук. Я переконана, що власне співпраця високого класу спеціалістів з різних галузей гарантує відповідний рівень національної стандартизації. Про це свідчать численні приклади співпраці також з інших держав, наприклад, Німеччини, Австрії чи Італії.

При цьому я б хотіла підкреслити важливість різноманітності членів стандартизаційної комісії — перевага, наприклад, мовознавців часом відвертає увагу комісії в напрямку етимологічних проблем. Для ономастів захоплюючими є старі засвідчення назв у писемних пам'ятках, їх словотвірні зміни і т.п. Однак завданням комісії є встановлення назв для сучасних адміністративних і освітніх потреб. Тим не менше праці стандартизаційної комісії можуть надихати на створення, наприклад, історичних ономастичних словників. У свою чергу перевага географів і картографів загрожує запровадженням до зібрання урядово усталених назв надмірної кількості англійських форм (давніше також російських), оскільки вони працюють з картами, виданими цими мовами.

Організація стандартизаційних праць є різною в різних країнах. У Польщі протягом багатьох років діяли дві комісії — одна присвятила себе праці над назвами в межах країни, друга — поза її кордонами. Участь у комісіях має громадський характер, робочі групи, які готують дані, дуже маленькі, багато праць мусить виконуватися як замовлення. Ця модель має ту добру сторону, що гарантує участь (хоча й тимчасову) визначених ученик. Протягом ряду років мовознавці-ономасти відігравали чи не найсуттєвішу роль у найменуванні конкретних поселень, керуючись такими критеріями, як етимологія і мовна норма.

Однак сьогодні описана формула явно перестас діяти — при сучасному рівні технології обробки інформації необхідним є колектив, який займається виключно справами стандартизації. Щораз більшу роль у цьому відіграють інформатики, які передусім використовують доступні в інтернеті бази даних. Таке вирішення ми зустрічаємо, наприклад, в Чехії, Німеччині, Словенії, Словаччині, Литві, Латвії, де існують спеціалізовані одиниці з постійним штатним забезпеченням і широкою інформативною базою. Вони, як правило, знаходяться при державних геодезійних службах. У деяких країнах традиційно цим займається топографічна військова служба, як, наприклад, в Італії чи в Туреччині. Однак цим адміністративним одиницям важче співпрацювати з визначними вченими, наприклад, з філологами для консультацій з мовних питань. Геодезисти і картографи під час стандартизаційних робіт здебільшого зосереджуються на джерелах, які вони добре знають: на картах і планах, зате вони набагато гірше орієнтуються в ономастичному, історичному, лексикографічному доробку.

9. Як я вже згадувала вище, помітним є зміщення ваги з давніх, писемних джерел, на сучасні, доступні у формі цифрового запису. Україна, як і Польща, володіє дуже старими документаціями географічних назв, які сягають часів до виникнення власної державності, тобто перед X століттям. Із кожним наступним століттям кількість таких джерел збільшується. Обидві наші країни займають велику територію із значною густотою населення, що також впливає на кількість географічних назв. Наукові ономастичні монографії, які є дуже хорошою допомогою в стандартизаційних працях, почали з'являтися ще перед II світовою війною, можна назвати, наприклад, опрацювання топонімії Бойківщини, Гуцульщини, Полісся. Однак буйний розквіт топоніміки в Польщі можна помітити тільки в шістдесяті роки, а в Україні значно пізніше. У Польщі ми сьогодні маємо монографічно опрацьовану топонімію практично цілої території країни (назви поселень, рік 1

озер), тривають роботи над опрацюванням гірських назв і мікротопонімів (зрештою і цей розділ ономастики було фрагментарно опубліковано).

Хоча багато територій України чекає на своє монографічне опрацювання топонімії, однак і тут також була виконана величезна робота — про це свідчить, між іншим, представлений В. В. Лучиком згаданий вище огляд досягнень української ономастики. Для стандартизаційних праць безцінними є також інші досягнення українського мовознавства, як наприклад, «Атлас української мови», «Етимологічний словник української мови», (на жаль не закінчений), історичні словники української мови тощо. Для створення комп'ютерної бази топонімічних даних потрібно багато часу і грошей, не кажучи вже про те, що для введення інформації зі старих джерел необхідними є знання історії мови. В кращій ситуації перебуває багато інших країн, наприклад, прибалтійські держави, що володіють невеликою кількістю відносно недавніх документів. Малі країни, як, наприклад, Латвія чи Фінляндія, змогли за короткий час сформувати повні бази даних.

10 Початок ідеї уніфікації географічних назв припадає в нашому регіоні на кінець XIX століття. В той час з'являються словники і покажчики назв, серед яких я хочу назвати працю, що є важливою як для поляків, так і українців, а саме «Словник Польського королівства та інших слов'янських країн»⁹. Хоча гасла написані тут по-польськи, однак при багатьох назвах з території України автори намагаються подавати також форми «руські», як на той час говорили. Відтоді з'явилося багато покажчиків географічних назв різного типу (карти з покажчиками, географічні словники, ономастичні монографії і т.п.).

Нової динаміки працям, що уніфікують географічні назви, володіють стандартизаційними ідеями, надала діяльність ООН. На Україні ці праці набрали темпів після 1996 року. Ще в 1993 році було опубліковано тимчасову систему транслітерації записів з української абетки на латинську (англійський правопис). Вона містилася в документах 17 сесії UNGEEN у Нью-Йорку з 1995 року. У 1996 році з'явився виправлений варіант, затверджений Міністром юстиції (який одночасно був головою Комітету з Юридичної термінології). Документ можна знайти в матеріалах 18 сесії UNGEEN з 1996 року. Він містить між іншим, повний склад українських літер і їх відповідників у латинській абетці. Хоча ця система була покращена і уможливила значною мірою зворотню транслітерацію, однак і вона викликала певні застереження в експертів ООН¹⁰. Ці застереження повторно прозвучали і на останній конференції в Берліні. Представити їх можна таким чином: міжнародна спільнота очікує остаточного (а не тимчасового) варіанту системи транслітерації, який би враховував і застереження експертів ООН.

Хочу додати, що різні країни для внутрішнього вжитку транслітерують українську абетку по-своєму, наприклад, у польській мові рекомендується використання Польської норми (стандарту) PN-ISO 9 від лютого 2000 (опрацювання польського нормалізаційного комітету); ця система відома як слов'янська транслітерація, тобто із використанням діакритів, напр. передача літери ж як *ż*. Звичайно, такий спосіб транслітерації може використовуватися в наукових працях, бібліографіях, каталогах і т.п., але в міжнародних контактах обов'язковою є описана вище «англійська» система.

11. Від 2000 року процесом стандартизації в Україні займається Комітет геодезії, картографії і кадастру (колишній Укргеодезкартографія) при Міністерстві екології і природних ресурсів а також Національна рада з географічних назв. Як можна прочитати в останньому

⁹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. F. Sulimierski, W Chlebowski i W Walcowski, t. I-XV, Warszawa 1880-1902.

¹⁰ Romanization of Ukrainian Geographical Names. UNGEEN, 18th Session, Geneva, 1996. Цю оцінку повторено в документі. Report on the current status of the United Nations romanization systems for geographical names, документ на VIII Конференцію ООН в Берліні № E/Conf. 94/CRP.81, с.80-81 і Report of the Working Group on Romanization Systems activities from January 1998 to May 2002, E/Conf. 94/CRP.80, с. 4.

національному рапорті України на VIII Конференцію ООН про Стандартизацію географічних назв, склад Національної ради і спосіб її створення збігається з тим, який я представила для Польщі. Робота цих органів над стандартизацією географічних назв протягом останніх п'яти років концентрувалася на таких напрямках:

- 1) творення законних актів, які роблять можливим процес стандартизації (передусім проект закону про географічні назви, складений в 2002 році);
- 2) забезпечення функціонування Національної ради з географічних назв; Рада розглядає пропозиції, що стосуються надавання назв географічним об'єктам або змін у їх назвах;
- 3) міжнародна співпраця в галузі стандартизації географічних назв;
- 4) публікація видавництвом Укргеодезкартографія переліків стандартизованих назв.

Найбільш визначною програмою є підготовка і публікація в 2004 році «Національного атласу України», на який чекає не тільки громадянська вава країни, але також уся міжнародна спільнота. Інші дії це, наприклад, актуалізація карт і схем та їх публікація

12 Тут я б хотіла поділитися з Вами певними своїми роздумами. Передача процесу стандартизації географічних назв, що здійснюється управлінням геодезії і картографії має свої негативні наслідки, про що я вже згадувала вище в пункті 8. Отож у цілому національному рапорті України мовознавці згадуються як члени Національної ради з географічних назв, але жодним словом не згадується їх попередній вклад у встановлення і уніфікацію географічних назв. У пункті «Топонімічні бази даних і словники» є тільки проголошення утворення державного реєстру географічних назв, але автори рапорту, без сумніву топографи, здається уявлення не мають ані про ономастичні публікації, ані про величезні картотеки, які знаходяться у розпорядженні наукових мовознавчих центрів на Україні.

Зате з великим зацікавленням я прочитала, що з 1999 року було розпочато працю над географічними назвами поза межами країни, а також розпочато збір матеріалів до екзонімів і майбутнього газетера. Несподіванкою була для мене відомість, що вже були опубліковані словники географічних назв з території Білорусії, Польщі, Словаччини, Румунії і Молдавії, а також географічні назви з обширу Африки, Австралії і Океанії, назви держав і залежних територій на світі, а також словник гірських назв на Україні. Я можу тільки висловити жаль, що ці публікації не є широко відомі у мовознавчому середовищі поза Україною, цікавою для мене є, зокрема, остання з названих праць. З другого боку, ця ситуація мене не дивує, оскільки у нас у Польщі видавництво Головного управління геодезії і картографії зовсім не дає собі ради із розповсюдженням своїх книжкових публікацій.

Я маю надію, що в майбутньому процесі стандартизації географічних назв в Україні мовознавці займуть гідне місце і, зокрема, включаться у міжнародну співпрацю, щоб на конференціях ООН прозвучав також їх голос

13. Повернуся ще до питання проголошеного на початку реферату, тобто певних роздумів, пов'язаних із українськими назвами. Великих зусиль було прикладено для відтворення давніх, традиційних місцевих назв. І це видно на картах.

Далі існують форми з історично різним походженням, які свідчать про пізні формування норми в українській літературній мові, наприклад, ванке місто Вішняця з -і- поруч ряду інших місцевостей, які пишуться як Внишня; Новгород-Сіверський поруч Новоград-Волинського. Такі назви вимагають особливо великої уваги користувача з-поза меж України.

Величезний ономастичний доробок наших країн міг би складати основу спільних ініціатив у галузі, наприклад, історичних екзонімів польських і українських. Комісія стандартизації географічних назв поза межами Польщі розпочала працю над збиранням

географічних назв з території І Речі Посполитої. Вбачаємо доцільність опрацювання історичного польсько-українського і українсько-польського словника географічних назв. Це була б неоціненна допомога для майбутніх істориків, учителів, мовознавців. Це тільки один із проектів, які можна реалізувати спільними зусиллями. Ширша ніж до цього часу участь українських ономастів у співпраці в рамках ООН повинна проявитися у публікаціях, важливих не тільки для наших двох країн, але й для цілої міжнародної спільноти

Переклад Н.Ткачової

Артур Гудманян (Київ)

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ОНОМАСТИЧНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Проблеми відтворення чужомовних власних назв засобами рідної мови виникають у кожній країні та вирішуються залежно від графічних можливостей державної мови певної країни. Наприклад, у Південно-Східній Азії для забезпечення чіткої роботи пошти запроваджено систему написання адреси латинкою, оскільки пересилання кореспонденції з однієї країни в іншу, яка використовує свою оригінальну систему письма, без будь-якої загальної графічної основи для позначки адреси, було б практично неможливе. За різних можливостей латинської передачі власних назв цих мов один із способів затверджується урядом як офіційно прийнятий державний стандарт. Сьогодні подібні стандарти мають далеко не всі країни.

Останнім часом у міжнародних організаціях розглядається питання про уніфікацію написання географічних назв. Ця проблема ускладнюється внаслідок відмінностей абеток і традиційних форм, що прийняті в окремих країнах для позначення добре відомих об'єктів та у зв'язку з наявністю багатонаціональних держав, де номенклатура вживається у формах, які притаманні двом або кільком різним мовам.

Уніфікація може проводитися на основі якої-небудь національної мови або на базі штучно створеної системи. Наприклад, у географічних довідниках, що видаються у Сполучених Штатах, назви неангломовних територій транслітеруються та орієнтуються на правила читання в англійській мові. Свої довідники американці пропонують як міжнародні списки уніфікованих назв.

Питання про міжнародну уніфікацію виникає й у ряді інших наук. Наприклад, міжнародні конгреси, присвячені уніфікації різних номенклатур, розглядали проекти, створені на підставі латинки як міжнародної мови наук, трохи штучної, але абсолютно нейтральної, а також на підставі англійської мови. Існують різні підходи до уніфікації та різні розуміння цього терміна. Передусім уніфіковані можуть бути лише точно визначені групи слів: терміни та номенклатура різних галузей знань, у тому числі географічні. Прізвиська, як слова найвищою мірою індивідуальні, не можуть бути уніфіковані, оскільки втратили б своє індивідуальне закріплення за окремими родинами та припинили б успішно виконувати свою юридичну функцію. Принципово поза увагою знаходяться товарні знаки – індивідуальні позначки окремих товарів та послуг

Стосовно власних назв та алеляторів доцільніше слід говорити про кодифікацію, тобто про прийняття однієї з форм назви як основної. Уніфікувати слід наукові поняття та їх дефініції у національному та міжнародному вживанні. Міжнародна організація стандартів (ISO), яка виникла в 50-ті роки, у своїх рекомендаціях пояснює: "Наша мета – забезпечити осіб, які займаються термінологією, рядом принципів, які покликані уніфікувати та стандартизувати існуючі або створити нові поняття та терміни". [1] Можна уніфікувати не